

A SZOVJETUNIÓ VAJÚDÁSA

AZ A HATALMAS EREJŰ NYOMÁS, amivel a Német Birodalom és szövetségeseinek védereje a Szovjetunió uralmi rendszerére nehezedik, egyszeribe akuttá tette mindazokat a belső feszültségeket, amelyek a szovjetrendszer gazdasági és politikai helyzetét lappangva emésztették. A német véderő óriási erejű katonai nyomása alatt hirtelen kérdésessé vált a szovjet gazdasági életének belső összetartó ereje. Az agyaglábakon álló óriási államkolosszus gazdasági rendszerének rejtett repedései hatalmasan kitágultak, az osztálymentesnek hirdetett szovjettársadalom feszültségei megnövekedtek, a két évtized óta lefojtott ellentétek napvilágra kerültek és a legnagyobb erőkifejtés napjaiban örölni kezdték az eddig is csak kíméletlen erőszak segítségével fenntartott államrendet.

E pillanatban lehetetlen a Szovjetunió belső feszültségeinek pontos rajzát adni, mégis a leglényegesebb hasadások és a legnagyobb erejű feszültségek fejlődési vonala annyira kialakult, olyannyira alátámasztják vitathatatlan tények és meg nem cáfolható kísérőjelenségek, hogy az eddigi hiteles adatok ismeretében is vállalkozhatunk azok felvázolására.

Már hosszú évek óta a legelviselhetlenebb feszültséget a rendkívüli arányokban kizsákmányolt mezőgazdaság helyzete okozza a Szovjetunióban. Különös ellentmondás rejlik abban, hogy a proletárosztály gazdasági kizsákmányolásának megszüntetéséért életre hívott politikai rendszer csak úgy tudta kitűzött célját megvalósítani, gazdasági erejét fokozni, nemzetgazdaságát szocializálni, ha a leggyengébb és legelhanyagoltabb rétegét, a falusi lakosságot mérhetetlenül kizsákmányolja, mert

olyan arányú kizsákmányolást) amire az utolsó évtized szovjet tervgazdálkodása példát ad, nem ismer a gazdaságtörténelem. Ime néhány szám ennek bizonyítására. Az első ötéves terv beruházásaira előirányzott 51 milliárd rubelt, a második ötéves terv 115 milliárd és a harmadik ötéves terv 181 milliárd rubeljét, összesen 347 milliárd rubelt nagyobb részében a szovjet-parasztok izzadták ki és koplalták meg. A tizenöt éves terv nagyarányú iparosításának majdnem minden terhét a parasztság viselte. Amikor 1926-ban a legfelsőbb tervezőtanács, a Gloszplan kiadásában megjelent „A Szovjet-unió gazdaságának perspektivikus fejlődése 1926—1927-től 1930—31-ig” című mű, amiben 15 évre előre meghatározták a Szovjet-unió gazdaságának fejlődési irányvonalát és az általános terv rendszerében az első ötéves periódus feladatait részleteiben is kidolgozták, tényleg nem volt más gazdasági erőforrás, amire támaszkodva a gigantikus iparosítást felépíteni lehetett volna, csak a mezőgazdaság. A tervezők világosan felismerték, hogy az iparosítás elsőrendű feladata a nehézipar, a szerszámgépipar és a hadiipar megteremtése. Az ehhez szükséges gépeket külföldről kellett behozni. A behozatal pénzügyi fedezetét pedig túlnyomó részben a gabonakivitel szolgált. Az első ötéves terv pénzügyi fedezetét ilyképpen a rendkívül alacsony árszínvonalon tartott mezőgazdasági termékek szolgáltatták. A második ötéves terv periódusában a rendkívül felfokozott ipari termelés megtöbbszörözte a mezőgazdasági cikkek fogyasztását úgy, hogy a belső szükségletek kiegyenlítése után alig maradt kivitelre szoruló gabonafelesleg. Ebben az időben a mezőgazdaság már csak közvetve viselte az állami terv végrehajtásának költségeit, de teherviselése semmivel sem volt kevesebb, mint a megelőző időszakban. A harmadik ötéves terv ideje alatt az állami terv végrehajtási terhei még jobban növekedtek, mert az eredeti előírást lényegesen meghaladó mértékben végrehajtott hadiipari intézkedések a mezőgazdasági beruházásra szánt milliárdok egy részét elvonták eredeti rendeltetésétől és a mezőgazdasági termelékenység növelése nem valósulhatott meg.

A gazdasági élet átszervezésének terheit elsősorban közvetett teherviseléssel hárították át a mezőgazdaságra. A közvetett teherviselés leghatékonyabb szabályozója a mezőgazdasági és ipari árpolitika és az ipari munkabérlétszámpolitika volt. Az iparfejlesztés érdekében az agrárrollót a lehető legnagyobb mértékben szétnyitotta a szovjetkormányzat, sokkal nagyobb mértékben, mint ahogy az európai vagy amerikai agrárállamokban a harmincas évek agrárkrízisének mélypontján szétnyílt. Az „ipar diktatúrája” mind fokozottabb iramban érvényesült. A tervgazdálkodás állami ellenőrző szervei hiába adtak szigorú utasításokat az ipari önköltségi árak csökkentésére, az ipari program élén hiába szerepelt az eladási árak leszorítása a munkatelj és ítmények fokozása révén, az ipari és mezőgazdasági árengyelőtlenséget nem lehetett megszüntetni. Az 1911. évi árengyelő megközeletése csak a NÉP korszak kezdetén, 1922 nyarán sikerült. Ettől kezdve a mezőgazdasági termékek árszínvonala csökkent, vagy nem mutatott ingadozást, ugyanakkor az ipari termékek árszínvonala jelentékenyen emelkedett. Az 1922. évi árszínvonalhoz viszonyítva 1923 áprilisában bizonyos mezőgazdasági termékekért már csak feleannyi, augusztusban már csak egy harmadannyi ipari árut lehetett kapni.

Később ez az ár egyenlőtlenség valamit javult, de még mindig elviselhetetlen volt. Az ipari árszínvonal csökkentése állandóan ott szerepelt az ötéves tervek hivatalos előírásaiban, így például a második ötéves terv az árak évenkénti csökkentését 3.5—87 százalék között írta elő, de maguk a szovjetközgazdászok is kénytelenek voltak elismerni, hogy a tervezett árcsökkentést nem lehetett elérni. Éppen ezért az árszínvonal magasságát az ipari reálbérek emelésével igyekeztek ellensúlyozni. Már az első ötéves terv az ipari munkaidő csökkentése mellett a béreket 1928 október 1-től 1933 október 1-ig a háború előtti bérek 209 százalékára kívánta felemelni. A bérek azonban túlhágták a terv szerinti előírásokat, holott már az első ötéves terv elején átlagosan 20 százalékkal magasabbak voltak, mint a háború

előtti bérek. A második ötéves terv ideje alatt az ipari munkások reálbére újabb 101 százalékkal emelkedett. Mindent összevéve a reálbérek a tervgazdálkodás első 13 évében több mint megháromszorozódtak, a háború előtti bérszínvonalhoz képest pedig megnégyesződtek, sőt bizonyos kategóriákban megötszörözödtek, vagyis az ipari reálbérek igyekeztek lépést tartani az ipari árak állandó emelkedésével.

Ugyanekkor a mezőgazdasági árszínvonal arányosan nem szállott feljebb. Igaz, hogy Molotov a második ötéves terv eredményeiről tartott beszámolójában azt állította, hogy a tervgazdálkodás ideje alatt a kolhozok bevétele két- és félszeresére, míg az egyes parasztcsaládok jövedelme három- és félszeresére emelkedett, de ezzel szemben nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a közismert tényt, hogy a tervgazdálkodás kezdetén, a kényszerű szocializálás időszakában az agrárgazdálkodás szintje ismét a mélypontra süllyedt; a parasztok inkább levágták jözségeiket, semhogy a községbe beszolgáltassák, földjeik egy részét műveletlenül hagyták. Ennek az időszaknak mezőgazdasági bevételeit megsokszorozni nem volt túl nagy feladat. Az ötéves terv kezdeti éveiben a földek hektárhozama elképzelhetetlenül alacsony volt és a tervgazdálkodás ideje alatt sem sikerült az átlaghozamot lényegesen felemelni. A mezőgazdaság gépesítésének befejezése után, a harmadik ötéves terv végrehajtási szakában a terv előírásai 27 százalékkal szándékozták a gabonaneműek hektárhozamát emelni. De ezt az emelést sem sikerült elérni. Ezek szem előtt tartásával a kolhozok bevételi emelkedése valóban csak látszólagos volt.

Számtalan jelenség mutatott arra, hogy a szovjet vezetők mesterségesen szorították háttérbe a mezőgazdaságot az iparosítás érdekében. Az iparosításhoz ugyanis nem volt elegendő hatalmas energiafejlesztő telepeket, óriási gyárüzemeket, új ipari központokat felépíteni, ezeket meg is kellett tölteni szakképzett ipari munkásokkal. Az új ipari munkásereget pedig egyedül a falusi lakosság szolgáltathatta. Ezért is volt szükség arra, hogy mesterségesen óriási nyomást gyakoroljanak a szovjet paraszttársadalmára, hogy tünyságát levetkőzve elmeneküljön az ősi rőtől, felduzzassza a városok emberrengetegét és előbb tanulatlan gyári napszamos, majd a szovjet-iskoláztatáson átesve szakképzett ipari munkás váljék belőle. Kénytelen volt tehát a szovjetvezetőség lényeges életszínvonal-különbséget fenntartani a mezőgazdasági és ipari rétegek között az előbbiekre hátrányára. Ez az életszínvonal-különbség volt az a varázserő, ami a nagyvárosokba vonzotta a szovjetparasztek fiatalosságát és az európai parasztság városba menekülését messze túlszárnyaló, szinte népvándorlászerű népmozgalmat indított el. A tervgazdálkodás kezdetén a szovjetlakosság többsége, 83 százalék élt mezőgazdaságból. Ezzel szemben az 1939. évi hivatalos kimutatás szerint már csak 44 százalék, bár még ekkor is a lakosság 67 százaléka falun lakott. Természetesen a parasztság százalékarányának leszorítása így is nagy mértékben erőltetett és mesterséges volt, de már ekkor a szovjetvezetők mindent elkövettek, hogy az ipari népesség számbeli elsőségét kihangsúlyozzák. Már az 1934. évben nagyon verte a dobót a szovjetújságírás körül, hogy ekkor vált a Szovjet-úrnó statisztikailag bizonyíthatóan ipari állammá, ekkor haladta meg első ízben az iparból származó jövedelem a mezőgazdaságból eredő jövedelmet. Bár ez a számítás csak a mesterségesen fenntartott aránytalan ipari és mezőgazdasági árszínvonal-különbségből eredt, mégis szükséges volt az „ipari diktatúra“ erkölcsi alátámasztására. A Szovjet-úrnó agrárjellegének ez a mesterkélten háttérbeszorítása napjainkig tartott.

A parasztság városbatódulásának szembeötlő jele a nagyvárosok lakosságának megkétszereződése, sőt megnégyesződése volt. A tervgazdálkodás ideje alatt a nagyvárosok száma 31-ről 82-re emelkedett. A városok száma meghaladta a 900-at s a város és falu közötti városszerű települések száma elérte az 1500-at. Ezt a hatalmas népességnövekedést nem a városi lakosság természetes szaporodása okozta, hanem a mezőgazdasági foglalkozástól menekülő parasztság városba özönlése.

A szovjetvezetők tervszerűen végezték az agrárlakosság anyagi kizsákmányolását. A kizsákmányolás végrehajtó szervezete a gép- és traktorállomások voltak. Ezeket eredetileg az 1929. évben a kollektív gazdaságok támogatására hívták életre. A mezőgazdaság gépesítése ugyanis az első években csöddel fenyegetett. Hiába adták ki a kolkhozokba a legmodernebb amerikai gyártmányú traktorokat, vagy kombinákat (arató-cséplőgépek), a csak félig-meddig kiképzett gépkezelők rövid időn belül tönkre tették azokat. Ettől kezdve a földművescsoportok csak a legegyszerűbb holtleltári felszerelést, vagy néhány ócska traktort kaptak saját használatukra és a legújabb típusú gépek a gép- és traktorállomások tulajdonába kerültek, ahonnan szakértő munkások vezetése mellett bocsátották a kolkhozok rendelkezésére. Ez a rendszer bevált és gyors fejlődésnek indult. Az 1938. évben már 6358 állomás működött. Az évek folyamán az állomások működési köre egyre bővült. Most már nemcsak a mechanikai munkák elvégzését biztosították, hanem széleskörű felügyeleti jogot nyertek a kolkhozok termelési és pénzügyi tervezetének végrehajtása körül, felügyeltek a kormányzat termelési utasításának pontos betartására és az állam részére járó természetbeni szolgáltatások pontos befizetésére is. Ebben az időben már minden állomásnak volt politikai alosztálya, az úgynevezett Politoded, aminek kerületi vezetői a mezőgazdasági népbiztosoknak voltak alárendelve és kizárólag politikai és gazdasági ellenőrzéssel foglalkoztak.

Ez a szervezet nemcsak a legkíméletlenebb gazdasági és politikai elnyomója volt a közösművelési rendszerbe kényszerített parasztságnak, hanem legfőbb kizsákmányolója is, mert a kolkhozoknak a tényleges terméseredményekből a föld használatáért, az állomás gépi munkájáért és az ellenőrzésért 40 százalékot kellett leadni. Sőt a megmaradt 60 százalékkal sem rendelkezett szabadon mert a gabona bizonyos meghatározott százalékát csak az állam által kijelölt szövetkezeti raktárházakban értékesíthették, mégpedig az előre megszabott és a piacinál jóval alacsonyabb áron. Ezt az árkülönbséget is felszámítva az állam a kolkhozok bevételének 50 százalékát magának követelte részben különböző szolgáltatásokért, részben földadószerű kötelezettségként.

Azonban a gép- és traktorállomás nem az egyedüli szervezet volt, ami a közösművelésű agrárgazdaságok mérlegét súlyosan terhelte, mert a gazdálkodás szervezetén belül is jelentékeny adminisztrációt kellett eltartani. A belső adminisztrációs teher keletkezésének megvilágítására röviden vázolnunk kell a kollektív birtokok fejlődési vonalát és a közös jövedelem-felosztás rendszerét.

A szovjetvezetők világosan felismerték, hogy politikai és gazdasági rendszerük a nagyarányú iparosítás megvalósításával és a kollektív mezőgazdasági rend elfogadtatásával áll vagy bukik. Ezért a mezőgazdaságban a tervgazdálkodás első éveiben az „integrális közösség” meghonosításával kísérleteztek, majd belátták, hogy ez a kísérletezés veszélyezteti magát a szocialista államrendet. A kommunistapárt 17. kongresszusán, 1934. januárjában tartott beszédében maga Sztálin volt kénytelen megbélyegezni az „integrális közösség” eszméjét. „Minden leninista tudja, mondotta, hogy a szükségletek és az ízlések egyenlősítése kispolgári képtelenség, ami csak valami primitív szektához illik, de nem a marxista módszerek szerint szervezett társadalomhoz.” Ettől az időtől kezdve a brutálisabb kollektív irányzatot felváltotta egy szelidebb rendszer, a kolkhozok lazább gazdasági alakja, amit azonban a szovjetközgazdászok csak átmenetnek fogadtak el. Ebben az átmeneti rendszerben a szocializált szektor mellett elismerték a mezőgazdaságban korlátozott mértékben a magángazdasági szektort is, megtűrték azt, hogy a kolkhozparaszt személyes szükségletére szolgáló kisebb ingatlant műveljen, tehenet, juhot, sertést, baromfit neveljen és csupán a termelőeszközöket vonták be a közösségbe.

Az eltérés a merev egyenlősítés rendszerétől új módszereket követelt a kolkhozok jövedelem felosztásában is. Az „integrális közösség” eszméje megkövetelte a jövedelemrészesedés egyenlőségét is. A kezdeti időszakban „az evők száma arányában való osztozkodás” divatozott, amikor a kolkhozok jövedelmét a családtagok száma szerint egyenlően osztották fel. E rendszer nehézségeivel a kolkhozok vezetői hamar szembetalálták magukat. Ez a rendszer ugyanis nélkülözte a munkára ösztönző erőt. A kolkhozparaszt munkateljesítményét nem lehetett fokozni, mert a végzett munka mennyisége és minősége senkit sem jogosított fel arra, hogy a közösből munkája arányában nagyobb részt követeljen. Lenin már előre látta ezeket a nehézségeket és nézeteiben már a későbbi fejlődés csiréja is felfedezhető. Lenin a kollektív agrárgazdálkodás végső problémáját nemcsak a termelőeszközök közös birtoklásában és a föld közös művelésében látta, hanem hirdette, hogy a kollektív földművelés lényeges meghatározója a végzett munka mennyiségének kiszámításában, ellenőrzésében és a jövedelem igazságos szétosztásában keresendő. A tervgazdálkodás irányítói is belátták, hogy a mezőgazdaságban a kollektív gazdasági rend életképessége azon múlik, hogy tudják-e a kapitalista gazdasági rend nagy igazságát — aminek erejével a társadalmi termelés érdekében mozgósítani tudják az egyes emberek magánérdekét — más igazsággal, más rendszerrel helyettesíteni, meg tudják-e őrizni az új rendszerben az egyesek magánérékének lendítő erejét. Ezen dől el a kollektív gazdálkodás életképessége. Ettől függ, képes-e a régi gazdasági rend leromlásával új rendet felépíteni.

Ezt a nagyjelentőségű elméleti kérdést a szovjet irányítói a gyakorlatban csak félig-meddig oldották meg és hosszas kísérletezések ellenére sem sikerült tökéletes rendszert alkalmazniok. Amint a kolkhozok jogi szerkezetét fellazították, amint a fokozottabb gépesítés keményebb munkaütemet követelt, a mezőgazdasági üzemekben az eredmény felosztása tekintetében is lassú eltérés következett be a kezdetleges kommunista elvtől. A kolkhozok vezetői a kollektív gazdálkodás eredményességét úgy kívánták fokozni, hogy a kolkhozparaszt anyagi érdekltségét a termelésben végzett munkája arányában növelték, a merev egyenlősítés helyébe a teljesítmény különbözőségétől függő emelkedő vagy csökkenő munkabérskálát állították. Ez az eljárás azonban még nem volt intézményesítve, csupán haladottabb kollektív gazdaságok alkalmazták.

Az 1934. év őszén általánosították az új munkabérszámítást a szovjet mezőgazdaságban. Az új elszámolási egység, az úgynevezett „trudodjen”, a napi munkateljesítmény szolgál a kolkhozparaszt évi jövedelemrészesedésének kiszámítási alapjául. Ez az elszámolási egység nem azonos sem a munkanap, sem a napszámér fogalmával, hanem azoknál bonyolultabb érték-egység. Ezt a mértéket úgy állítják fel, hogy minden kollektív gazdaság részére a sokféle gazdasági művelet figyelembevételével egy alapegységet állapítanak meg, amit azután hét csoportra osztanak fel. Így például az első csoportban végzett egész napi munkáért 0-50 trudodjen számítható fel és ez a kulcs 0-25 egységekkel emelkedve a hetedik csoportban már 2 trudodjent tesz ki. Természetesen a nehezebb és bonyolultabb munkák után a magasabb mozgókála szerint fizetnek. Ezek a mértékegységek azonban merevek voltak és nem lehetett figyelembe venni az ugyanazon munkafajták minőségi elvégzését. E merev munkaegységek miatt a paraszti munka elszemélytelenedett. A kolkhozparaszt ugyanis csak arra törekedett, hogy munkakönyvébe az év végére minél több és minél nagyobb munkaegységet ír hasson be. Ez azután a munkateljesítmény süllyedésére és a föld felületés megművelésére vezetett. Erre tekintettel kizárólag a legkiválóbb mezőgazdasági körzet területére, Ukrajnára kísérletezsképpen 1940 december 31-én új számítási rendszert léptettek életbe. Ez a rendelet „az ukrainai szovjetköztársaságban a mezőgazdasági termés és az állattenyésztés gyarapítása terén kifejtett kolkhoznyikmunka kiegészítő és pótlólagos fizetéséről” szól. Az új rendszer lényege az,

hogy az ukrainai kolkhozok számára átlagos termésszínvonalat állapít meg, így például a gabonaneműekből 14, burgonyából 120 métermázsát és ki mondja, hogy ezeknek az átlagteljesítményeknek meghaladása esetén a kolkhozparasztokat a teljesített munkaegységeik arányán túl megfelelő többletben kell részesítenie

Az egyre bonyolultabbá váló jövedelemfelosztási rendszerekből önként következik, hogy a kollektív agrárgazdálkodás megvalósításához részletekbe menő, pontos nyilvántartás szükséges. Már Lenin is többször hangoztatta: „A szocializmus elsősorban nyilvántartás.” Valóban, különösen a mezőgazdaságban nyilvántartása minden munkás minden munkamozzanatának. Nem sok képzelőhatalommal beláthatjuk, hogy emiatt a kollektív agrárüzemnek egy túlterhelt adminisztrációt kell eltartania. Ugyanis minden kolkhoz munkásnak munkakönyvé van, amibe részletes minőségi és mennyiségi bejegyzéseket vezetnek be. Ugyanezeket a bejegyzéseket bevezetik az agrárüzem központi könyveibe is.

A szocialista gazdálkodás lényegéből következik tehát, hogy az amúgy is kiuzsorázott mezőgazdasági üzemek terhére egy hatalmas adminisztrációt kell fenntartani. Elméletileg minél inkább tökéletesedik a szocialista jövedelemfelosztás rendszere, gyakorlatilag annál súlyosabb terhet jelent ez a parasztság számára. Ezt a kettősséget a rendszer lényegéből folyóan megszüntetni lehetetlen.

Hiába igyekeztek rejtegetni a szovjet irányítói azt a tragikus hasadást, ami a mezőgazdasági és ipari érdekek összeütközéséből keletkezett, hiába kísérelték meg a mezőgazdaság kiáltó bajait elkendőzni, a kritika felütötte a fejét. Már az ötéves terv első idejében a Bucharin vezetése alatt álló jobboldali ellenzék hevesen ellenezte az iparosítás gyors megvalósítását. A parasztság érdekében előbb a gazdasági élet normalizálását, a parasztság fogyasztóképességének jelentékeny emelését követelték, az iparosítást, valamint a mezőgazdaság szocializálását csak „csigatempóban” kívánták végrehajtani. Készítettek az ötéves tervvel szemben egy kétéves tervet, aminek ipari részét azonban a hivatalos terv végrehajtása már az első év végére túlszárnyalta. Ismeretes, hogy a szovjet-kormányzat ezt a kritikát a jobboldali ellenzék zömének kiirtásával elhallgattatta. Ugyanígy elhallgattatta Sztálin rendszere a trockista ellenzékét is, amely nyíltan hirdette azt, amit Sztálinék csak a kulisszák mögött vittek keresztül, nevezetesen, hogy az iparosítás minden terhé a parasztsággal kell megfizettetni és a bolsevik uralom „uralkodó osztályát”, az ipari munkásságot a parasztság kizsákmányolójává kell tenni. Az adott helyzetben nem is volt más járható út, mint amire Sztálin, a nagy realista lépett. A szocializmust nem lehetett primitív naturálgazdálkodási fokon tengődő agrárjellegű országban megvalósítani. A szovjetrendszer nem támaszkodhatott a föld egyéni birtoklására vágyódó, kisüzemekben dolgozó, elmaradt paraszttömegekre, csupán a nagyipari munkásságra.

Emellett mélyen gyökerező szellemi okok is kényszerítették a Szovjet-unió vezetőpolitikusaikat egy hatalmas technikai civilizáció megvalósítására. Megkíséreljük egész röviden a fejlődés szellemi okait összefoglalni. A marxista szocializmus anyagelvű felfogása az elmaradt orosz tömegek vallásos rajongását a szocialista berendezkedés egyik fő akadályának ismerte fel és a politikai uralmaváltozás után nyomban harcot kezdett leküzdésére. A vallásellenes propaganda, a harcok atheizmus a kommunistapárt szellemi jellemzője volt. Maga Lenin adta ki a jelszót: „A vallás csak szellemi narkotikum és csak a szociális elnyomás és kizsákmányolás eszköze.” Igazi leninista tehát csak harcokos atheista és vallásellenes lehetett. A kommunista párt tagjai kíméletlen harcot folytattak is a vallás és az egyház ellen. Ez a harc eredményre csak úgy vezethetett, ha az istentelenek küzdelmét valami más filozófiai gondolatrendszerrel lehetett alátámasztani. Az ötéves terv nemcsak közgazdasági feladatok megoldására készült, hanem egyidőben előre körvonalazott terv szerint filozófus arcvonalat is hívtak életre, aminek legelőkelőbb feladata volt a szovjetrendszer szellemi építményének elméleti továbbfejlesztése és az istentelenség elvének terjesztése. Ez a szellemi moz-

galom nem elégedhetett meg a materialista életelek hirdetésével, a misztikus alapérzésű orosz tömegeknek a szlavofil vallásos messzianizmus helyett szodális messzianizmust, valamint a gazdasági és társadalmi problémákat megoldó „gépek messzianizmusát“ kellett hirdetnie. Az erkölcsi értékek átértékelésével az értékhierarchia csúcsára a társadalomgazdasági és a technikai értéket állították és teljes fanatizmussal vitték keresztül ennek az átértékelésnek minden gyakorlati következményét. A kommunizmus túlszárnyalta a kapitalista „hipernaszionizmust“: a gépek vallását hirdette, a technika világának gigantikus alkotásait totemként tisztelte.

Csak a képzelet szárnyán lehet követni azt az utat, amit az elméleti célkitűzésektől a gyakorlati megvalósításig ezen a téren be kellett járni. Az orosz paraszt gépiszonya, a „masinobojazn“ az első időben szinte áthághatatlan szakadéknak látszott, amit a gépi messzianizmus meghirdetése nélkül nem is lehetett volna áthidalni. Amikor azután az orosz tömegeket sikerült megbarátkoztatni a gépi civilizáció legújabb vívmányaival, amikor az ázsiai puszták lakója egyik napról a másikra a repülőgépek és a traktorok világába került, az ellenkező végletbe csapott át a tömeghangulat és most már a tömegek képzeletét csak gigantikus arányokkal, legújabb gépcsodákkal lehetett megragadni. Az anyagelvű világnézet vallásos láza járta át a tömegeket, amikor lapjaik azt hirdették, hogy az Únió területén feltárták a világ legnagyobb szénmedencéjét, felavatták a világ leghatalmasabb erőműtelepét, működésbe kezdett a világ legnagyobb traktorgyára és rekorderedményeket értek el a világ legnagyobb gabonagyárában. Az ötéves tervek technikai alkotásairól csak szuperlatívuszokban lehetett beszélni. Maga a szovjetújságírás nevezte el ezt a jelenséget igen találóan gigantomániának.

A tervezgatók időszejében ennek a technikai világnézetnek jellegzetes megszállottjai támadtak. A Szovjetúnió új hősei ezek, a rekorderek, Sztakhanov és társai, Buszigin a gorkovi gépkocsigyárból, Szmetanin a szkorokodi cipőgyári munkás, Dusszja Winogradowa szövömkárnő, a kolkhozok munkárnői közül Pasa Angelina és Mária Demcsenko, akik az átlagos munkateljesítményeket messze túlhaladó eredményeket mutattak fel munkakörükben, akik a gépek kihasználásában, új munkamódszerek teremtésében túlhaladták az amerikai taylorizmust, a fordí módszereket, akik nagyobb nyilvánosságot kaptak a szovjetsajtóban, mint Nyugaton az amerikai filmvilág csillagai.

A munkateljesítmények emelése érdekében a Sztakhanov és társai által felfedezett módszereket külön tudományos intézetekben vizsgálták meg, népszerűsítésükre külön mozgalmat indítottak. E módszerek lényege röviden az, hogy az emberi találegonyság az adott technikai feladathoz alkalmazkodva, hogyan igazthatja le legjobban a gépet, ami a Bedaux-rendszerrel ellentétben nem az emberi munka mechanizálását jelenti: a sztakhanov-mozgalom csak a munkások elitcsoportjánál tudta a munkateljesítményt lényegesen felemelni. Különösen a francia szindikalista munkásmozgalom kiküldöttei gyakoroltak erős kritikát e módszerek gyakorlati alkalmazhatóságáról, akik azt tapasztalták, hogy ez a kollektív munkamegosztáson és a munkamozzanatok racionális kihasználásán alapuló rendszer nem alkalmas a tömegmunka színvonalának emelésére, a munkateljesítmény fokozására. Kialtó eredményeit főleg a szovjetpropagandában rejlő szuggesztív erőben kell keresni, ami a rendszer megszállottjait heroikus erőmegfeszítésre tudta készíteni.

A gigantománia és a munkateljesítmény rekordjának hajszolása jellemzi leghívebben a szovjetiparosítás utolsó évtizedét. Ez árnyékolja be sötéten a hatalmas technikai alkotásokat. A számok és arányok gigantizmusa végtelen túlzásokra ragadtatta a szovjetvezetőket. A hasznossági és célszerűségi szempontokat gyakran háttérbe szorították a gigantikus arányok kedvéért. A rekordok túlhajtása a termelt áruk minőségére hatott vissza. A túlhajtott munkateljesítmény hibás és felületes munkára vezetett. Egyes iparágakban a használhatatlan áruk százalékaránya állandóan növekedett, voltak termelési ágak, amelyekben a 10—15 százalékot is elérte. Hibás áruk pedig igen nagy tömegben kerültek forga-

lomba. Például az egyik cipőgyárban megtartott ellenőrző vizsgálat egyetlen pár cipőn 22 hibát állapított meg. Gyakran megtörtént, hogy a fogyasztók kénytelenek voltak egyes hibás vagy használhatatlan áru-fajták ellen bojkottot rendezni. Emellett az agyonszervezett gazdasági élet állandó krízisjelenségekkel küzdött. Voltak használati cikkek, amik időnként eltűntek a forgalomból és ugyanakkor másokból túlzott bőség mutatkozott. Legismertebb a „gombkrízis“ esete, ami a „gombper“ bírósági tárgyalása során vált közismertté és az ötéves terv rekordhajszo-lásának karikatúrájául szolgált. A gombgyárak részére a tervszámok meghatározott minőséget és mennyiséget írtak elő. Miután hivatalos jelszóvá vált „az ötéves tervet négy év alatt“, minden üzem vezetősége igyekezett a tervszámokat felülmúlni és a gyártásban rekordot elérni. A gombgyárakban a teljesítmény felfokozása, az üzem teljes racionalizálása csak egyfajta gomb gyártása mellett volt lehetséges. Ez a megoldás lehetővé tette, hogy a tervszámokat húszszorosán túlszárnyalja a termelés, viszont a szovjet városaiban hónapokig csak nadrággombokat lehetett kapni.

Mindezeknél a közgazdasági élet jobban megsínylette a nehéziparban előforduló zökkenőket. Így megesett, hogy az óriási erőműtelep hónapokkal előbb készen állott, mint azok a gyárüzemek, amiket villamosenergiával táplálni hivatott volt. Előfordult, hogy az óriási gyárépület csak hónapokkal azután készült el, hogy a gépeket leszállították és a kényes, hatalmas értékkel képviselő külföldi gépek ott rozsdásodtak a szabad ég alatt. De volt eset arra is, hogy üzembehelyezésük után a hatalmas üzemek egyik részét le kellett állítani, mert a helytelen kezelés a berendezést tönkretette.

Mindezek ellenére lehetetlen tagadni a gazdasági újjáépítés hatalmas teljesítményeit. Az utóbbi másfél évtized alatt szinte a semmiből elővarázsolták az iparosítás óriási kereteit. Igaz, hogy ezeket a kereteket csak évtizedes kitartó munkával lehetett volna részleteiben is kitölteni. Évtizedek múltával a fejlődés lendítő ereje lassanként kikapcsolta volna a kényszert, ami a sztálini mű egyetlen erőközpontja volt. A fejlődés későbbi vonalán talán az ipari és mezőgazdasági érdekelletétek is kiegyenlítődték volna, a kizsákmányolást enyhítette volna a fejlődő ipar önmagát eltartó képessége. Erre azonban már nem futotta az időből. A történelem kérlelhetetlen logikája a világ egyik legkülönösebb és arányaiban félelmetesen nagy társadalmi kísérletezését szakította félbe, olyan időpontban, amikor a tervezett gazdasági rend körvonalai még nem szilárdultak meg, a társadalmi változás kemény formákba még nem merevedett. Most már csak az a kérdés, hogy a társadalmi változást életre hívó uralmi rendszer a szövetséges haderők szorítása alatt mikor roppan össze és a politikai erőhatalom összeroskadása milyen új változások hullámai indítja el. Erre a kérdésre a közeljövő adja meg a választ.

MARÉK DÉNES